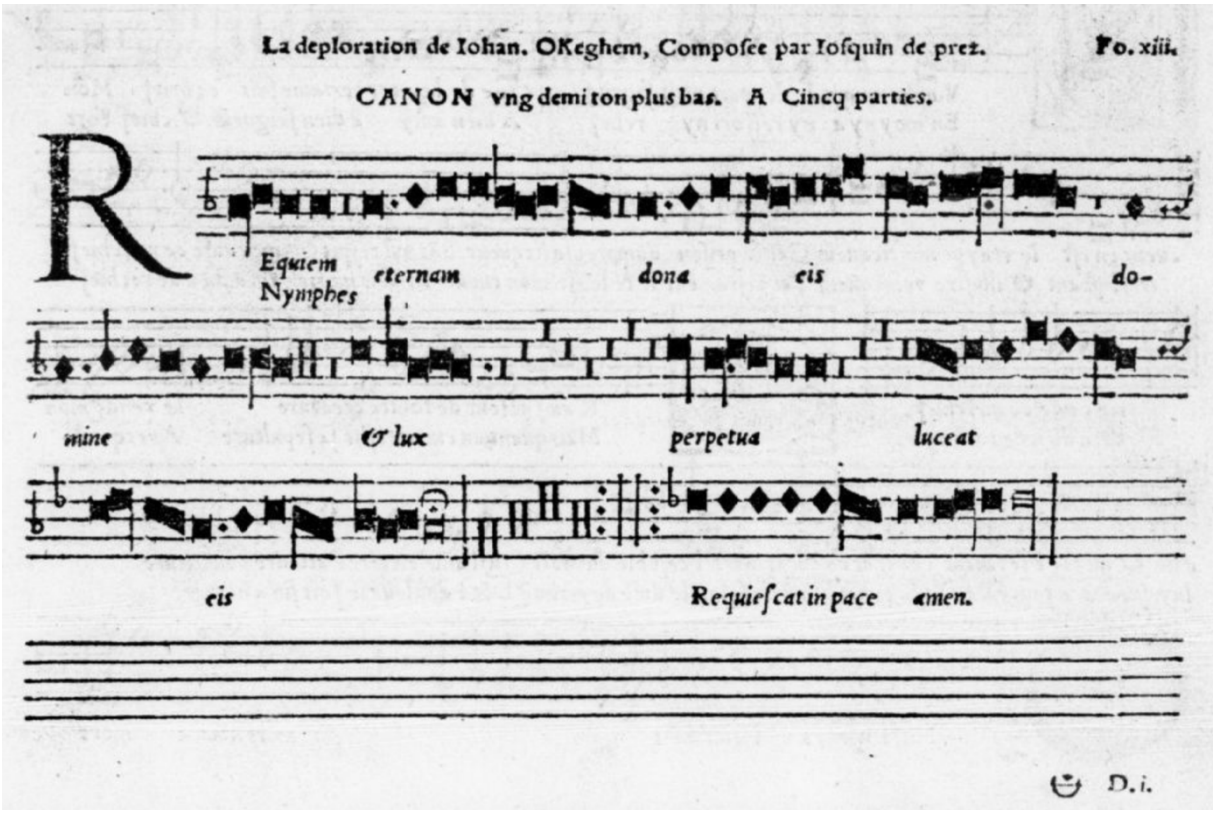
Hoe ingewikkelder, hoe mooier

Nymphes des bois, déesses des fontaines
Chantres experts de toutes nations
Changez voz voix tant clères et haultaines
En cris trenchans et lamentations

Car Atropos, très terrible Satrape
A vostre Ockeghem attrapé en sa trappe
Vrai trésorier de musique et chief d'œuvre
Doct, élégant de corps et non point trappe
Grant dommage est que la terre le couvre

Acoustrez vous d'habits de deuil
Josquin, Pierson, Brumel, Compère
Et plourez grosses larmes d'œul:
Perdu avez vostre bon père
Requiescat in pace. Amen

Vertaling:
Bosnimfen en waterbrongodinnen,
meesterzangers aller landen,
maak jullie heldere en hoge stemmen
tot schrille schreeuwen en jammerklachten.

Want Atropos, zeer verschrikkelijke Satraap,
heeft jullie Ockeghem gevangen in haar val,
ware schatbewaarder van de muziek en pronkjuweel,
geleerde, elegant van postuur en totaal niet bot.
Wat een grote tegenslag dat aarde hem nu bedekt.

Hul je in rouwgewaden,
Josquin, Pierson Brumel, Compère
En laat je tranen stromen.
Verloren hebben jullie je lieve vader.
Hij ruste in vrede. Amen

Bovenstaande leest als een rouwadvertentie. Ockeghem is dood.

Nymphes des bois, déesses des fontaines
Chantres experts de toutes nations
Changez voz voix tant clères et haultaines
En cris trenchans et lamentations

Bosnimfen worden aangeroepen om te klagen. De bosnimfen zijn geleend uit de antieke wereld. De Hamadryaden leefden in eikenbomen, die ze beschermden. Stierf de boom dan stierf de nimf mee.
De waterbrongodinnen[1] moeten ook jammeren.
De zangers van alle landen, bedoeld worden de beroemde beroepszangers-componisten, moeten hun mooie stemmen veranderen in jammerlijk schreeuwen.

Het gedicht is uit de tijd van de Renaissance, waarin literatuur en beeldende kunst zich spiegelden in de klassieke oudheid.[2] De schrijver van het rouwgedicht is **Jean Molinet** (1435-1507), ambtenaar aan het Bourgondische hof van hertogen van Bourgondië. Het hof bevond zich in Brussel. Molinet woonde in Valencienne, niet ver daarvandaan. Hij begon zijn ambtelijke carrière al secretaris van Georges Chastelain, die hij opvolgde als historiograaf van de hertogen van Bourgondië. Daarbij was hij vooral schrijver en dichter. Geschiedenis was het schrijven van lof.
Jean Molinet was een van de bekendste leden van de Bourgondische poëzie-school die bekend staat als Grands Rhetoriqueurs.

Jean Molinet

[1] De Griekse mythologie kent geen watergodinnen, wel waternimfen. In Brussel bestond er wel sinds 1382 een waterput van de drie Godinnen. De schrijver moet de put met de beelden van de drie godinnen gekend hebben omdat hij in dienst was van het hof dat in Brussel zetelde.

[2] Muziek kon niet terugvallen op klassieke voorbeelden omdat ze er niet waren. Door onwetendheid van het klassiek notenschrift werd muziek uit o.a. toneelstukken niet mee gekopieerd.

Car Atropos, très terrible Satrape
A vostre Ockeghem attrapé en sa trappe

We blijven nog in antieke sferen. De dood wordt omschreven als het doorknippen van de levensdraad door de schikgodin Atropos. De mythologische schikgodinnen hielden bij de oude Grieken de touwtjes van de levenden in handen. Het waren er drie.

Klotho spon de levensdraad,
Lachesis bepaalde de lengte,
Atropos knipte de draad door.

Brussels tapijt ca. 1510

De zin is een lange alliteratie van woorden: Atrop, satrappe, sa trappe.
Car **Atrop**os tres terrible **satrappe**
Votre Ockeghem **atrappe** en **sa trappe**

Een satraap was de gouverneur van een satrapie. Deze bestuursvorm ontstond in het Perzische Rijk onder de Achaemeniden, maar werd ook later nog toegepast, zoals onder de Sassaniden, en in andere rijken zoals de Helleense na Alexander de Grote.
Satrappe, Satraat is gekozen vanwege de alliteratie.
Jehan Ockeghem is overleden. Dat was in februari 1497 te Tours in Frankrijk.

Vrai trésorier de musique et chief d'œuvre…

Ockeghem wordt schatbewaarder en pronkjuweel van de muziek genoemd.
6 februari 1497 **Jehan Ockeghem**, groot zanger en componist, blaast zijn laatste adem uit in Tours. Ockeghem was bepaald geen kleine jongen in zijn vak. Dat blijkt wel uit het feit dat Isabella d'Este, marchesa di Mantua, in de houten lambrisering van haar slaapkamer een chanson van hem liet snijden. Ockeghem gold als de

meester van het contrapunt[3], de muzikale constructie van stem en tegenstemmen die onafhankelijk van elkaar bewegen en toch een eenheid vormen. Hoe ingewikkelder de constructie, terwijl de klank welluidend bleef, des te groter de waardering. Het was de tijd van zangers. Ockeghem's naam wordt voor het eerst in 1443 gedocumenteerd als zanger in het linker koor van de kathedraal van Antwerpen. De zangers rechts zongen enkel melodieën, de zangers links zongen nieuw gecomponeerd contrapunt. Toen was hij overigens al zo'n 33 jaar. Daarna gaat het snel met zijn carrière. In 1444 verhuisde hij naar Moulin om als kapelmeester te dienen onder de hertog van Bourbon.

Jehan Ockeghem

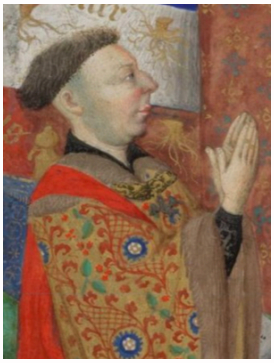
In 1452 was hij als kapelmeester verbonden aan het hof in Parijs en in 1459 werd hij **schatmeester** van de Martinusabdij in Tours. Die laatste functie was een uitermate lucratieve erebaan, een titel zonder veel verplichtingen maar wel met een riant salaris. Dat was niet voor eenieder weggelegd. Het geeft aan dat hij een grootmeester was, een beroemdheid, een schatbewaarder en een pronkstuk van de muziek. Ockeghem was de meester van het contrapunt.
Het contrapunt, noot tegen noot, is een compositietechniek waarbij iedere stem gelijkwaardig is. De compositie bestaat niet uit een melodie in de bovenstem en daaronder de begeleidende stemmen. Nee, de melodie zwerft al imiterend door de verschillende stemmen heen. Die melodie werd cantus firmus, de stevige stem. De simpelste vorm van contrapunt is wat we onder een canon verstaan. Ingewikkelder wordt het wanneer de cantus firmus verschillende tegenmelodieën krijgt die ook in de verschillende stemmen worden overgenomen. Het is de kunst van de 'Nederlanders'. Dat heeft weinig met Nederland te maken. Nederland bestond toen niet. De Nederlanden waren de gebieden tussen Utrecht en Parijs. Het grootste gedeelte werd bestuurd door de hertogen van Bourgondië. De zangkunst van de Bourgondiërs breidde zich over heel West-Europa uit. Daarbij moet aangetekend dat landen niet bestonden. Er waren bestuursorganen met aan het hoofd een keizer koning of een hertog. Wie dat toevallig was werd erfelijk bepaald. Zangers, beeldende kunstenaars, schrijvers ect., waren afhankelijk van hof en kerk. De zangers-componisten uit de Bourgondische streken waren dus overal aanwezig, van Napels tot Parijs, van

[3] Het contrapunt, noot tegen noot, is een compositietechniek waarbij iedere stem gelijkwaardig is. De compositie bestaat niet uit een melodie in de bovenstem en daaronder de begeleidende stemmen.

Antwerpen tot Madrid. De muziek die ze maakten waren constructies, ingenieuze bouwwerken, kathedralen van geluid. Met hen begon het vak van componist. De zangers-componisten uit de Nederlanden waren bij alle hoven van de machthebbers van Europa gewild.

Doct,

Geleerde. Ockeghem was niet alleen vanwege de muziek maar ook vanwege zijn kennis van wiskunde (aritmie) en astrologie vermaard. Dat laatste gold ook voor de grondlegger van de stijl der Bourgondische (Vlaamse-Franse) componisten:
John Dunstaple (1390-1453), Engels zanger-componist die van 1423 tot 1429 in Frankrijk verbleef als dienaar van John of Lancaster ten tijde van de honderdjarige oorlog. Dunstaple heeft grote invloed gehad op de latere Vlaams-Bourgondische componisten. Zo noemt Martin le Franc Dunstaple in een van de verzen in zijn aan Filips de Goede opgedragen *le Champion des Dames (1440).*

John Dunstaple

In hetzelfde boek worden ook de Vlaams-Bourgondische componisten Gilles Binchois en Guillaume Du Fay (Dufay) genoemd en zelfs afgebeeld. Zij waren de eerste navolgers van Dunstaple in Frankrijk. Dunstaple was de eerste componist die de terts als consonant bestempelde.

Maitre Guille du Fay et Binchoie

Dat was een breuk met Pythagoras. En juist het waarom van die voor ons toch merkwaardige combinatie van musicus en wiskundige vindt zijn oorsprong bij Pythagoras. Die kennen we allemaal van de wiskundige stelling. Zijn grootste ontdekking echter was de rekenkundige wetmatigheid van onze toonladder die gebaseerd was op het octaaf, de kwint en de kwart. Voor Pythagoras was de ontdekking daarvan het bewijs dat muziek een afspiegeling was van de beweging van de sterren, de sterren die de gebeurtenissen op aarde beïnvloedden.

In de middeleeuwen werden aan de universiteiten zoals Bologna en Parijs naast de *scholastiek (theologie en filosofie)* de zeven vrije kunsten *(grammatica, dialectica, retorica, aritmetica, geometrica, musica, astonomia)* bestudeerd en gedoceerd. De zeven werden verdeeld in twee groepen: het trivium, de eerste drie en het quadrivium (*aritmetica, geometrica, musica, astonomia),* de Pythagoreïsche wetenschappen.

Dunstaple en Ockeghem waren dus geleerden.

élégant de corps et non point trappe

Kennelijk zag Ockeghem er elegant uit. *Non point trappe* laat zich lastig vertalen. Letterlijk is het: totaal niet bot. Je zou kunnen zeggen: vriendelijk.

Acoustrez vous d'habits de deuil
Josquin, Pierson, Brumel, Compère

Tijdgenoten, eigenlijk leerlingen van Ockeghem moeten rouwen.

- Luyset Compere (1440/1445 te Atrecht -1518 St. Quentin), zanger-componist.
- Antoine Brumel (Brunelles 1460?-Ferrara 1515?), zanger-componist.
- Pierchon (of Piersson of Pieter vander Straeten) meer bekend als Pierre de la Rue, (Doornik 1460-Kortrijk 1518, zanger-componist.

Alle drie reisden heel West-Europa door langs de vele adellijke hoven.
Dat gold ook voor **Josquin Desprez.** (1450 ?-1521)

Josquin, geboren in Henegouwen, was zelfs een tijd zanger in de pauselijke kapel van het Vaticaan te Rome. We weten dat omdat hij op de muur van de gang naar het balkon waar de zangers stonden in de Sixtijnse kapel zijn handtekening zette.

Hij moet zeer bewust geweest zijn van zijn kwaliteiten. Het was niet snel in de muur gekrast, het is een uiterst precieze handtekening.
Josquin reisde door Europa maar kwam nergens gratis. Ercole d'Este, heer van Ferrara, wilde hem in dienst nemen. Zijn raadsman raadde hem aan om een ander te nemen omdat Josquin het gigantische salaris van 200 dukaten vroeg. Heinrich Isaac, ook toen een gewaardeerde bekendheid, vroeg slechts de helft. Josquin kreeg de baan wel. Ercole wilde het beste van het beste. Aan het eind van zijn carrière werd hij door Phillips de Schone benoemd tot kanunnik en kapelmeester in Condé nu Noord-Frankrijk, een erebaan. Bij zijn dood liet hij een vermogen met huis en landerijen na op voorwaarde dat er jaarlijks een mis ter nagedachtenis aan hem werd gehouden. De kerk en zijn grafmonument werden in de 18e eeuw door brand verwoest. Josquin neemt een sleutelpositie in de muziekgeschiedenis in. Met hem gloorde het begin van de barok omdat hij composities ook een buiten muzikale betekenis gaf. Hij is ook degene die net als later Bach een naam schrijft in een muziekstuk. In de mis opgedragen aan zijn werkgever Ercole d'Este, Hercules Dux Ferrariae, past hij Ut Re Mi Fa Sol toe om dat in noten te schrijven: re ut re ut re fa mi re (d c d c d f e d), H**e**rc**u**l**e**s D**u**x F**e**rr**a**ri**a****e****.** Het is te vergelijken met: b a c h (bes a c b).

Met ***requiem in pace*** sluit het laatste kwatrijn af

Het gedicht in muziek gevat

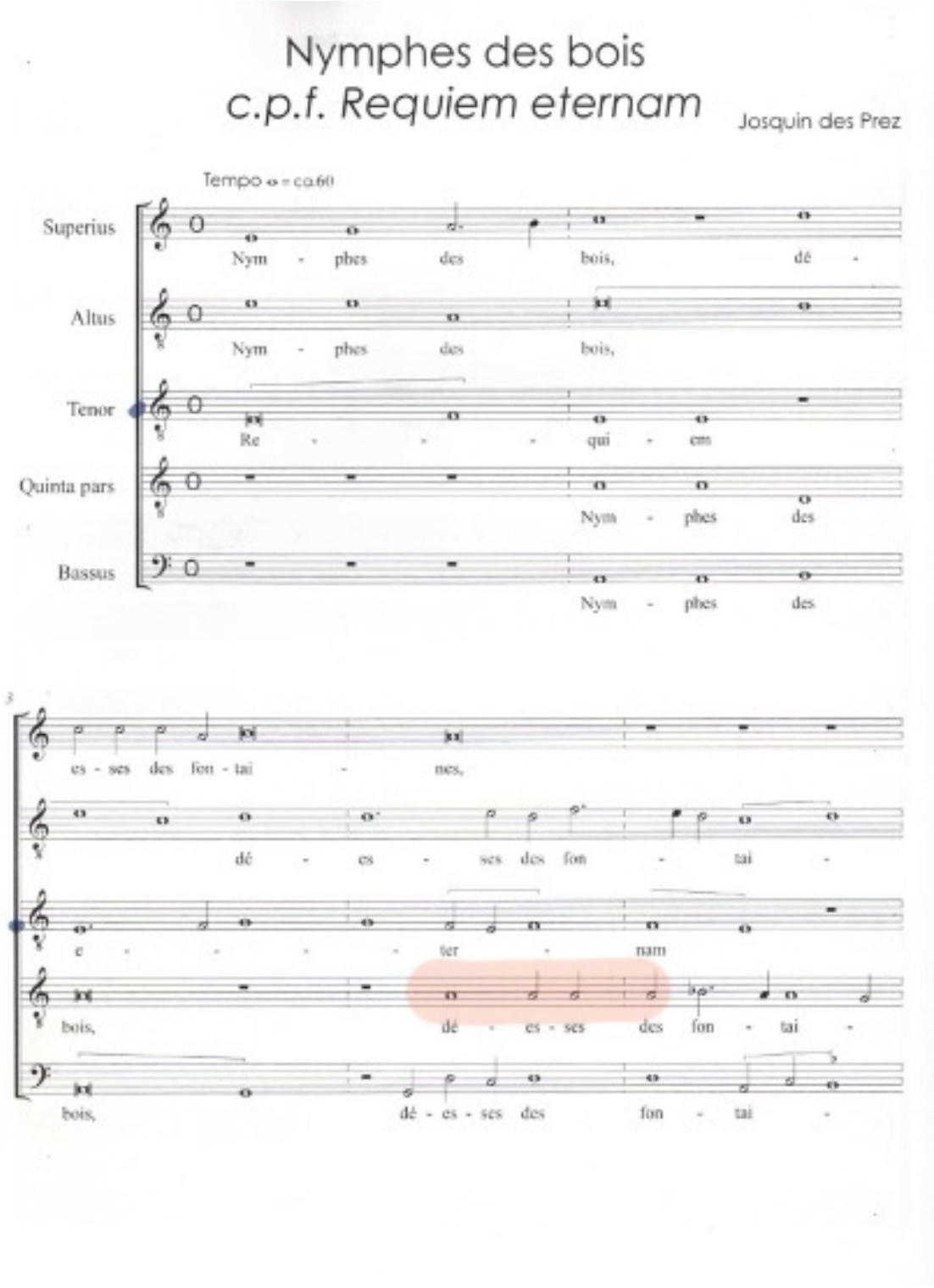
Josquin die in de opsomming van de componisten als eerste wordt genoemd, is de enige die muzikaal de oproep aanneemt. Dankzij hem is het gedicht bewaard gebleven.
Josquin Des Prez zet het gedicht op muziek en voegt aan de tekst, geheel in de toen muzikale compositiestijl, een tekstuele cantus firmus toe: *requiem aeternam dona eis Domine et lux perpetua luceat eis, requiescant in pace* (*geef hen eeuwige rust, Heer, en laat het altijd bestaande licht over hen schijnen, moge zij rusten in vrede*).
Het is de tekst die op Allerzielen in de mis gezongen werd. Tekst en muziek worden één, beide hebben dezelfde vorm. Een mooier eerbetoon aan één van de grootste meesters van het contrapunt is niet denkbaar.
In de Medici codex, waarin het stuk is opgenomen, zijn alle noten zwart genoteerd, ook de noten die normaliter open geschreven zouden zijn. De genoteerde muziek is in rouw. Je zou kunnen spreken van ogenmuziek, vergelijkbaar met de *ars subtilior* uit het Trecento
Boven de requiem-partij, die zoals ze in het gregoriaans gezongen wordt genoteerd is, staat geschreven dat ze een halve toon lager gezongen moet worden dan genoteerd. De oorspronkelijke melodie is Lydisch (witte toetsen van f naar f) met een grote terts en een overmatige kwart, niet echt treurig. Begin je een halve toon lager, niet met een f maar met een e dat wordt de modus Frygisch (van e naar e) met een kleine terts. Die modus werd in het gregoriaans gebruikt voor zeer treurige onderwerpen.
Ook valt op dat de requiem tekst in vergelijking met de Franse tekst zeer traag beweegt, alsof ze bijna stil staat om zo de eeuwige rust te benadrukken. Bij het derde kwatrijn '*acoustrez vous d'habit de doeul'*, waarbij de vier componisten opgeroepen worden tot het componeren van een klaagzang, zwijgt de Latijnse tenor. Vier stemmen, vier genoemde componisten, blijven over. De vijfde is er niet meer. Een missingmanformatie. De bovenste twee stemmen imiteren elkaar in een dalende sequens van stijgende secunden. De quintus tenor en de bas doen dat met dalende tertsen. Sopraan, alt en bas zingen ritmisch gelijk. De quintus loopt uit de pas. Het valt niet te bewijzen maar misschien heeft Josquin zichzelf bedoeld met die afwijkende stem.
Je kunt het bijkans barokke retorica noemen. Woord en compositie vallen samen. Josquin heeft zijn eigen manier van componeren waarin hij telkens weer zijn eigen handtekening zet.

Het afsluitende *Requiescat in Pace* wordt weer vijfstemmig ritmisch gelijk, homofoon, gezongen.
Bij het *Amen* vallen de stemmen ritmisch weer uit elkaar. Tel je de noten van alle stemmen vanaf *requiescat* bij elkaar op dat zijn dat 64 noten even veel als de naam Ockeghem 14-3-10-5-7-8-5-12. (De J bestaat in het Latijnse alfabet niet). Hetzelfde doet hij in een stuk naar aanleiding van het overlijden van Jacob Obrecht, ook met de afsluitende tekst van Requiescat in pace. Ook hier een overeenkomst met Bach, die veelvuldig strooide met het getal 14 (2-1-3-8).

Nymphe des Bois zoals genoteerd staat in de Medici codex.

In het midden staat*: Canon. Pour eviter noyse e debas, Prenes ung demy ton plus bas. Aanwijzing. Om dissonantie en onenigheid te vermijden, neem een halve toon lager.*

Opvallend is het ritme van de dactylus (lang kort kort) in de diverse stemmen uitgezonderd de tenor. Dat ritme krijgt een gevolg bij *En cris trachanz Et lamentations.* Ook *Car Atropos* begint weer met de dactylus. Het is de versvoet van Homerus. **Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα,** muze bezing me de man.

6
Chan - tres ex - pers de tou - tes na - ti - ons,
nes, Chan - tres ex - pers de tou - tes na - ti - ons,
do - - - na e - is
nes, Chan - tres ex - pers de tou - tes
nes, Chan - tres ex - pers de tou - tes na - ti - ons,
9
Chan - gés voz vois tant cle - res et haul -
Chan - gés voz vois tant cle - res et haul - tai -
Do - - - mi - - - - -
na - ti - ons, Chan - gés voz vois tant cle - res et haul - tai -
Chan - gés voz vois tant cle - res et haul - tai -
12
tai - nes En cris tren-chans et la - men-ta - ti -
nes En cris tren-chans et la - men - ta - ti - ons,
- - ne, Do -
nes En cris tren - chans et la - men - ta - ti - ons,
nes En cris tren-chans et la - men-ta - ti - ons,

De dalende lijn bij *très terible satrappe* in de alt en bas en *par sa rigueur attrappe* wordt in de diverse stemmen herhaald en eenmaal met de tekst *Ockeghem* in de quintus. Als tegenstelling zingt de quintus *satrappe* met grote sprongen omhoog. Dezelfde dalende beweging herhaalt zich bij *la terre couvre.* Ook daar voor het contrast vanwege het contrapunt een tegenbeweging.

24
Vray tre - so - rier de mu - si - que et chief d'oeu - vre,
tre - so - rier de mu - si - que et chief d'oeu - vre,
pe - - - - - - tu - a
Vray tre - so - rier de mu - si - que et chief d'oeu - vre, Doct,
tre - so - rier de mu - si - que et chief d'oeu - vre,
27
Doct, e - le - gant de corps et non point trap - pe,
Doct, e - le - gant de corps et non point trap - pe,
lu - - - - ce - at
e - le - gant de corps et non point trap - pe, trap -
Doct, e - le - gant de corps et non point trap - pe,
30
Grant dom - mai - ge est que la ter - re le cou -
Grant dom - mai - ge est que la ter - re le
e - is, lu - - - ce -
pe, Grant dom - mai - ge est que la ter - re le
Grant dom - mai - ge est que la ter - re le

33
vre, que la ter - re le cou - - -
cou - vre, que la ter -
- - at e - is,
cou - vre, que la ter - re
cou - vre, que la ter - re le cou - vre,
35
- - - vre, la ter - re le cou - vre.
- - re le cou - vre,
e - - - - is.
le cou - vre, la ter - re le cou - vre.
la ter - re le cou - vre.
37
A - cous - trés vous d'ha - bis de
Et plou - rés gros - ses lar - mes
A - cous - trés vous d'ha - bis de
Et plou - rés gros - ses lar - mes
A - cous - trés vous d'ha - bis de
Et plou - rés gros - ses lar - mes
A - cous - trés vous d'ha - bis de
Et plou - rés gros - ses lar - mes

40
doeul, Jos - quin Piers - son, Bru -
d'oeil, Per - du a - vés vos -
doeul, Jos - quin Piers - son,
d'oeil, Per - du a - vés
doeul, Jos - quin Piers - son, Bru -
d'oeil, Per - du a - vés vos -
doeul, Jos - quin Piers - son,
d'oeil, Per - du a - vés
43
mel, Com - pe - re, Re - qui - es - cant in pa -
tre bon pe - re.
Bru - mel, Com - pe - re, Re - qui - es - cant in pa -
vos - tre bon pe - re.
Re - qui - es - cant in pa -
- mel, Com - pe - re, Re - qui - es - cant in pa -
- tre bon pe - re.
Bru - mel, Com - pe - re, Re - qui - es - cant in pa -
vos - tre bon pe - re.
47
ce, A - men, A - men.
ce, A - men.
- ce, A - men.
ce, A - men.
ce, A - men, A - men.

Nawoord.

De muziek van de Vlaamse-Bourgondische zangers-componisten kenmerkt zich door de constructie. Des te ingewikkelder het bouwwerk des te groter de waardering. De schoonheid zat in de complexiteit. Josquin was een generatiegenoot van Leonardo da Vinci (1452-1519), die man met bladmuziek schilderde waarvan men vermoedt dat het mogelijk Josquin zou kunnen zijn. Beide waren gedurende dezelfde tijd verbonden aan het hof van de Sforza's te Milaan.

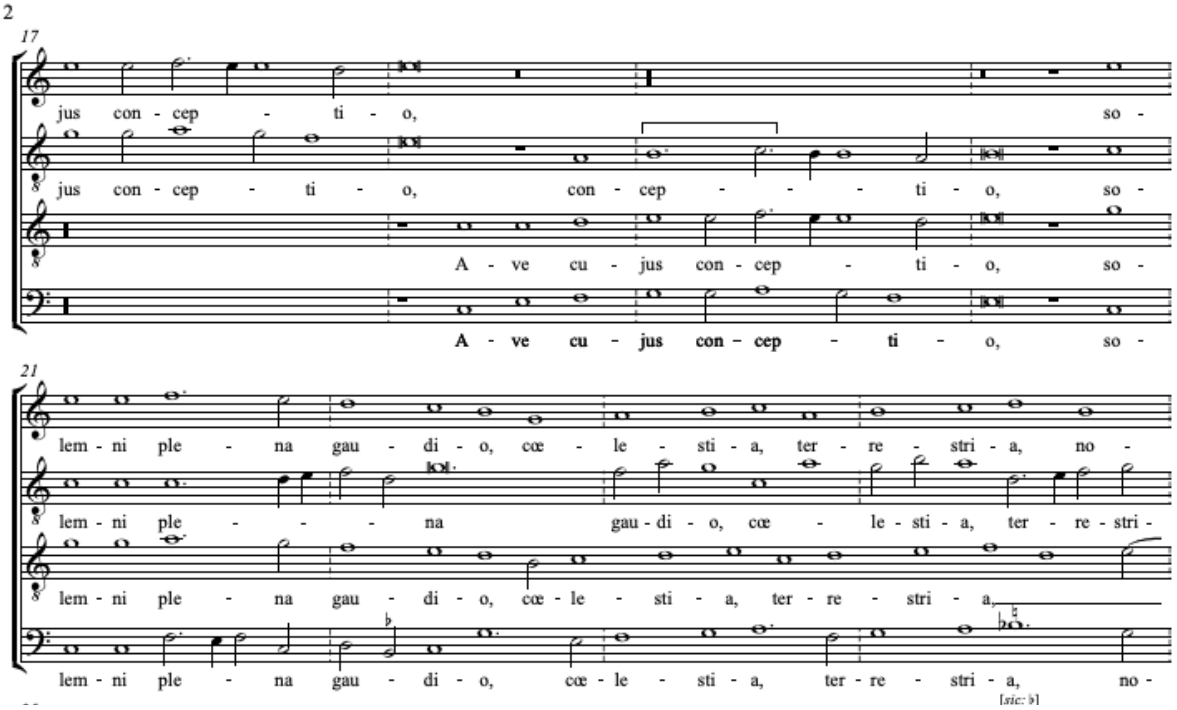
Het is de tijd van wat we nu noemen de Renaissance. Muziek gold in die tijd als voorbeeld voor de andere kunsten. Door de tonen, die haar oorsprong vonden in de Goddelijke wetten van de natuur, telkens weer anders te rangschikken kon nieuw werelden, verbeeldingen gemaakt worden. Cennino Cennini (1370-1427 ?) schrijft in zijn 'Il libro dell'arte' het volgende:

Daarom heb ik de meeste hoogachting voor de mensen die willen weten op welke wijze zij die allerhoogste wetenschap met een juweel kunnen verijken en die zich hiervoor werkelijk zonder enige terughoudendheidinzetten en daardoor aan die wetenschap een beetje kennis toevoegen dat God hen gegeven heeft.[4]

In hetzelfde boek schreef hij heel precies voor wat de verhoudingen van het mannelijk menselijk lichaam waren. L'huomo van da Vinci is er een voorbeeld van. Overigens schreef Cennini ook bij dat bij het vrouwelijk lichaam er geen goddelijke mathematische maten te ontdekken waren. Achteraf is het eerder fantasie dan wetenschap.

[4] Het handboek van de kunstenaar vertaald door Hendrik Van den Bossche en Hilde Theuns

In de Middeleeuwen gold muziek als hemelse kunst en de beeldende kunst als aards. Het is de erfenis van Pythagoras, die muziek en getal samenvoegde om het hemelse, de sterren, te duiden.
Josquin gebruikt voor deze compositie niet alleen mathematica maar ook retorica.
In de 15e eeuw ontstonden in Frankrijk en Vlaanderen burgerverenigingen van leden die zich met elkaar wedijverden op het gebied van literatuur en dichtkunst. Rhetoriceurs werden ze genoemd. Na de val van Antwerpen werden de genootschappen in de noordelijke Nederlanden voortgezet als de rederijkerskamers.
Josquin gebruikt de retorica in de constructie van de muziek.
Een mooi voorbeeld is een fragment uit zijn *Ave Maria virgo serena*. Bij *ave cuius conceptio solemni plena gaudio (gegroet wiens ontvangenis vol plechtige vreugde is*) is dat duidelijk zichtbaar en ook hoorbaar. De zin bouwt homofoon op: tweestemmig, driestemmig en dan vierstemmig vol van plechtige vreugde.

In de Missa “une Mousse di Biscaye”, met als basis,
(cantus firmus) een liedje met dezelfde naam, valt in het Gloria dit fragment op:

Bij *qui sedes ad dexteram patris* is het even tweestemmig, immers Jezus zit rechts van zijn vader, ze zijn met z’n tweeën, om bij *miserere nobis* (*ons allen*) weer vierstemmig te worden.

Josquin geeft zijn muziek een persoonlijk stempel mee. Hij laat horen wat in de tekst volgens hem belangrijk is, Giorgio Vasari (1511-1574), de schrijver van Le Vite, het eerste kunstgeschiedenis boek, waarin hij de term *rinascita* (wat renaissance werd) introduceerde voor de kunst vanaf Giotto, stelde ook dat ieder kunstenaar zijn eigen *maniëro,* zeg kunstzinnige handtekening, moest hebben. Josquin zette die handtekening veelvuldig en was daarmee voorloper van de latere madrigalisten als Gesualdo en Marenzio die je net als El Creco, Pontormo Giambologna, Tintoretto en Vasari zelf als Manieristen kunt indelen, voorlopers van de Barok.